

YAZI-Cumhuriyet'in Diyanet'inden "Diyanet Cumhuriyeti"ne...

Tayfun Atay: Neticede Cumhuriyet'in kurduğu Diyanet, artık "kendi cumhuriyeti"ni kurma arzusuyla toplumun karşısında boy gösteriyor

29 Mayıs 2019 tarihli yazı:

<https://t24.com.tr/yazarlar/tayfun-atay/cumhuriyet-in-diyamet-inden-diyamet-cumhuriyeti-ne,22679>

Neticede Cumhuriyet'in kurduğu Diyanet, artık "kendi cumhuriyeti"ni kurma arzusuyla toplumun karşısında boy gösteriyor.

Diyanet, laik Cumhuriyet'i "takviye" eređiyle kuruldu. Bugün, onu "tasfiye" yönünde yola devam ediyor.

Şeyhülislamlık kurumunun yerini almış Şeriye ve Evkaf Vekâleti'nin 3 Mart 1924'te kaldırıldığı gün Başbakanlığa bağlı kurulmuş Diyanet İşleri Başkanlığı ile laik Cumhuriyet rejiminde neyin murat edildiği hep tartışma ve anlaşmazlıklara yol açan bir soru oldu. Sorunun cevabı aslında 19'uncu yüzyılın ve 20'nci yüzyıl başının çok daha genel ve büyük ölçekli, "Modern dünyada İslam'ın ne olacağı?" sorusunun bir parçasıdır.

Aslında bir yandan da bu büyük ölçekli "genel" soruya Türkiye örneğinde, özgüllüğünde bir cevap denemesidir Diyanet...

Demek ki sorunun içinde cevap, cevabın içinde de "sorun" var Diyanet mevzu bahis olduğunda...

Hem dinde kontrol hem de reform

Laik Cumhuriyet, dini siyasal ve hukuksal bir belirleyen olmaktan çıkarma yolunda Şeriye Vekâleti'ni, bağlantılı olarak Şeriye Mahkemeleri'ni kaldırdı.

Ama laik Cumhuriyet, dinin toplumsal-kültürel bir belirleyen olma yetenek ve yetkinliğinden dolayı da "siyasal kontrol" sağlama yolunda Diyanet'i kurdu.

"Dinde kontrol", Diyanet'in önünü açan laik rejim kurucularının iki ana motivasyonundan birincisidir.

"Dinde reform" da ikincisidir.

Cumhuriyet'i kuranlar, dinin hem merkezkaç yönelimlere çok açık olduğunu düşündükleri için onu merkezi bir denetim altında tutmaktan geri durmadılar; hem de dini yeni ortaya çıkmış millî devletle uyumlu bir "modern" dönüşüme uğratmayı hedeflediler.

Evet, laiklik gereği artık anayasal çerçevede İslam, "devletin dini" olmaktan çıkmıştı. Ama bu "millî" devletin insan unsurunu oluşturan "millet" in bir dini olmak gerekti.

"Olmak gerekti" diyorum, çünkü üzerine konuştuğumuz 1920'ler Türkiye'sinde ortada ulus-devletin insan unsurunun kendisini ne kadar "ulus", ne kadar "yurttaş" ve ne kadar bir ulusal kimlik olarak Türklüğün taşıyıcısı sayıldığı hususu, bir sorun olarak ortadaydı

Yani, Cumhuriyet’i kuranlar, Osmanlı bakiyesi bir “köylü” toplumsallığından modern ulus-devletin ihtiyaç duyduğu “yurttaş” toplumsallığını yaratma yükümlülüğü altında da hareket etmekteydiler.

Kurulmuş ulus-devlet için “millet” arayışı harıl harıl sürerken, buna ek ve paralel olarak o “millet”e uygun bir din, İslamlık/Müslümanlık arayışında da Diyanet var edildi.

Diyanet, bir millet yaratma derdindeki Cumhuriyet rejiminin “maneviyat hayratı” olarak açılmıştır.

Bu bakımdan Türk Tarih Kurumu, Türk Dil Kurumu, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi ne ise Diyanet de odur.

Türkiye Cumhuriyeti’nin ilk Diyanet İşleri Başkanı Rifat Börekçi, dönemin diğer din âlimleriyle birlikte (ortada, oturan)

“Millî İslam” arayışı

Laik Cumhuriyet’i kuranlar, İslam’ı reddetmediler, onu reforma uğratmak istediler.

Laik Cumhuriyet’i kuranlar, “Müslüman Luther”ler ortaya çıkarmak istediler.

Islam in Modern History (1957) kitabının “Turkey: Islamic Reformation?” başlıklı bölümündeki bazı tespitleri yukarıdaki satırlarımızda da içkin olan 20’nci yüzyıl Batı dünyasının büyük dinler tarihi ve karşılaştırmalı din profesörü Wilfred Cantwell Smith’in 1940’lar Türkiye’sinde “Cumhuriyet ricali”nden aktardığı şu sözler bu bakımdan manidardır:

“Bir Türk İslam’ı inşa etmek istiyoruz; yalnız bizim olan, bizim (yeni) toplumumuza uygun ve onunla bütünleşmiş bir İslam... Nasıl Anglikanizm İngiliz tarzı bir Hristiyanlıksa aynen öyle. Anglikanizm ne İtalyan ne de Rus’tur. Ama hiç kimse onu Hristiyan olmamakla suçlayamaz. Neden biz de sadece bizim olan bir İslam’a sahip olmayalım?” (s. 193).

İşte Diyanet İşleri Başkanlığı, Cumhuriyet’i kuranların kafalarındaki bu “millî İslam” idealini realize edecek bir kurum olarak da düşünülüp işlerliğe sokuldu.

O yüzden Hilafet’in kaldırıldığı gün kurulmuştur Diyanet (3 Mart 1924). Yani Halifelik’te simgesel karşılığını bulan bir “İslam enternasyonalizmi”nden (“İttihad-ı İslam”) vazgeçilip Cumhuriyet’te simgesel karşılığını bulan bir “nasyonal” (ulusal/millî) İslam arayışının istinatgâhı olarak...

Fethe gidenin fethedilişi!

Nereden nereye?! Aynı Diyanet’in aradan geçen onlarca yıl sonrasında şimdi bastırıldığı takvim yapılarında Hilafet özlemlerinin dile getirilişine rastlanmakta.

Devletin din üzerindeki kontrol aygıtı durumundaki kurum, dinin devlet üzerindeki kontrolüne arzulu başat bir şebeke haline geldi.

Adeta Şeyhülislamlığa yeniden hayat üflendiğini düşündürecek mahiyette, Din İşleri Yüksek Kurulu ile devletin çekirdeğini teşkile yeltenir oldu.

Böylece laik/modern ulus-devlet ile İslami gelenek arasında Cumhuriyet döneminde kurulmuş bu ilişkide fethe gidenin fethedildiği bir durum çıkmış ortaya...

Bu nasıl oldu? Politik, dış-politik, demografik, sosyo-ekonomik ve tekno-kültürel bir dizi dinamik doğrultusunda uzun uzadıya cevap vermek mümkün bu soruya...

Fakat İslam'ı ulusal temelde "standartlaştırma" yolunda başvurulabilecek elde mevcut yegâne reçetenin niteliğiyle bağlantılı bir neden üzerinde öncelikli olarak durmak gerekir.

Reformdan "restorasyon"a...

Hilafetin kaldırılması, "dışarıyla", yani İslam'ın evrensel karmaşa ve kozmopolitliği ile bağın koparılmasında önemli bir katkı yaptı. Ama "içeride" de din adına müthiş bir çeşitlilik, karmaşıklık ve darmadağınlık vardı ki bu da "ulusal İslam" tesis etme yolunda bir engel olarak belirmiştir.

Mezhepler, tarikatlar, cemaatler ve İslam-öncesi köklere dayalı ama İslamî bir çehreye bürünmüş halk inançları... Diyanet, ağırlıklı olarak "şifahî" (sözlü) bu malzeme karşısında, "ulus" olmanın (her alanda olduğu gibi) dinde de gerektirdiği homojenleşmeyi sağlama yolunda, modernliğin olmazsa olmazı "okuryazarlık" ilkesiyle de buluşabilecek tek seçenek olan kitabî din birikimine yöneldi.

Kitabî din birikimi demek de Osmanlı'dan miras Sünni (Hanefi) İslam demektir.

Ayrıca kuruluş öncesi ve sonrasındaki nüfus mübadeleleri ile bağlantılı olarak ulus-devlet zaten "Müslüman" çehreli hale geldiği ve "gayri-Müslimsizleştirme" de ulus inşasının bir diğer ameliyesi yapıldığı için Sünni İslam, aleni unsuru Türklük olan millî kimliğin bir "zımnî" (örtük) bileşeni ister istemez olmuştu.

Bu altyapı eşliğinde bir "ulusal din" yaratma yolundaki reformist Cumhuriyetçi hedef, hem coğrafyanın demografik çoğunluğuyla özdeşik hem de Osmanlı ile bağlaşıp Sünniliğin millî ve resmî tercih haline geldiği ortamda sekteye uğradı.

Kadrolarını devşirdiği, ağırlıklı olarak kırsal-kökenli, gelenekçi, cemaatçi, Sünni ve popülist bir Osmanlıcılığa tutkun kesimlerle Diyanet, laik Cumhuriyet'in kuruluş ideallerinden çok Osmanlı-İslam siyasal anlayışını merkez alan ve bunu zaman içerisinde daha da oylumlu şekilde yeniden üreten bir kuruma dönüştü.

Din adına Cumhuriyetçi bir reformdan fersah fersah uzakta, Osmanlıcı bir restorasyona talip hale geldi.

Her ağacın kurdu, kendinden olur!

Wilfred Cantwell Smith, yukarıda mevzubahis edip alıntı da yaptığımız kitabında, dinde ulusal reform arayışındaki Cumhuriyet elitleriyle konuşurken 1940'ların sonunda Ankara'da açılan yeni ilahiyat fakültesi için, "Peki, bu Mısır'daki El Ezher'in dengi mi olacak" gibi bir soru sorar. Şaşkınlıkla karışık gülmeler eşliğinde aldığı cevap şudur: "Biz öyle [El Ezher tarzı] bir şeyi burada asla tekrarlamayız. Biz daha ziyade, mesela 'Union Theological Seminary' ile kıyaslanabilecek bir şey yapmak istiyoruz" (Islam in Modern History, 1957, s. 194).

“Union Theological Seminary” ya da “Birlik Teolojisi Semineri”, New York’ta 1836’da kurulmuş olan ve reformist Hristiyanlık bünyesinden çıkış bulmakla birlikte hiçbir mezhebe angaje olmayan, bağımsız, ilerici bir dinî araştırma kurumudur. Komşu olduğu Columbia Üniversitesi’nin ilahiyat fakültesi olarak da konumlanan kurum, liberal Hristiyanlık için bir merkez konumunda ve din adına alabildiğine özgürlükçü çalışmaların yürütüldüğü bir ortama sahiptir. Halihazırda başında bir feminist ilahiyatçı olarak tanımlanan Serena Jones bulunmaktadır.

Union Theological Seminary, New York

Erken dönem Cumhuriyet elitinin ilahiyat fakülteleri kadar Diyanet’ten de beklentisi kanımca işte Hristiyanlık bünyesinde modern-seküler bir iklimde ortaya çıkmış böylesi reformist ve özgürlükçü yapıların İslam adına bu coğrafyada dengi olmasıydı.

Ancak süreç, Türkiye’de tam aksi istikamette El Ezher’lerin ilham kaynağı olduğu, model alındığı, iktibas edildiği bir “dinî resmiyet” tablosu çıkardı karşımıza.

Neticede Cumhuriyet’in kurduğu Diyanet, yukarıdaki doğrultuda denilebilir ki artık "kendi cumhuriyeti"ni kurma arzusuyla kımıl kımıl ve de sayısı 150 binlere dayanmış ordu gibi kadrosuyla toplumun karşısında boy gösteriyor.

Ne denilebilir?.. Her ağacın kurdu, kendinden olurmuş!..

<https://t24.com.tr/yazarlar/tayfun-atay/cumhuriyet-in-diyamet-inden-diyamet-cumhuriyeti-ne,22679>